

УДК 911.3: 796.5

Колотуха О.В.

Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка

Методичні засади суспільно-географічного дослідження спортивного туризму

Розроблена схема методики суспільно-географічного дослідження спортивного туризму як складного соціально-економічного геопросторового явища, яка включає п'ять послідовних етапів: підготовчий, на якому визначається соціальне замовлення на розвиток системи спортивного туризму, розробляється концепція дослідження; концептуально-інформаційний, на якому розробляється суспільно-географічна модель спортивного туризму, визначаються основні концептуальні підходи дослідження; аналітико-статистичний, присвячений аналізу геопросторової організації спортивного туризму; регіональний аналіз та оцінка функціонування системи спортивного туризму (на прикладі України); обґрунтування пріоритетних напрямків вдосконалення системи спортивного туризму в світі та в Україні через розробку стратегії розвитку спортивного туризму на основі маркетингових методик. Визначено, що у дослідженні геопросторової організації спортивного туризму використовуються як загальнонаукові – системно-структурний аналіз, статистико-економічний, аналітико-статистичний, аналітико-оціночний, історичного аналізу, так і спеціальні наукові підходи (системний, кластерний, геопросторовий, просторово-ресурсний) та методи – картографічний, порівняльно-географічний, польових експедиційних досліджень, суспільно-географічного районування та інші.

Ключові слова: спортивний туризм, геопросторова організація спортивного туризму, просторово-ресурсний підхід, спортивні рекреаційно-туристські ресурси.

Колотуха А.В. Методические основы общественно-географического исследования спортивного туризма. Разработана схема методики общественно-географического исследования спортивного туризма как сложного социально-экономического геопространственного явления, которая включает пять последовательных этапов: подготовительный, на котором определяется социальный заказ на развитие системы спортивного туризма, разрабатывается концепция исследования; концептуально-информационный, на котором разрабатывается общественно-географическая модель спортивного туризма, определяются основные концептуальные подходы исследования; аналитико-статистический, посвященный анализу геопространственной организации спортивного туризма; региональный анализ и оценка функционирования системы спортивного туризма (на примере Украины); обоснование приоритетных направлений совершенствования системы спортивного туризма в мире и в Украине через разработку стратегии развития спортивного туризма на основе маркетинговых методик. Определено, что в исследовании геопространственной организации спортивного туризма используются как общенаучные – системно-структурный анализ, статистико-экономический, аналитико-статистический, аналитико-оценочный, исторического анализа, так и специальные научные подходы (системный, кластерный, геопространственный, пространственно-ресурсный) и методы – картографический, сравнительно-географический, полевых экспедиционных исследований, общественно-географического районирования и другие.

Ключевые слова: спортивный туризм, геопространственная организация спортивного туризма, пространственно-ресурсный подход, спортивные рекреационно-туристские ресурсы.

Kolotukha O.V. Methodical principles of socio-geographical study of sports tourism. The scheme of sports tourism socio-geographical methodical research was worked out and it is viewed upon as a complex socio-economic geospatial phenomenon which includes five consecutive stages: *a preparatory one*, at which the social order on the development of sports tourism is defined and the concept of research is worked out; *conceptual and informational stage*, at which socio-geographical model of sports tourism is developed and the basic conceptual approaches of research are defined; *analytic-statistical stage* which is devoted to the analysis of sports tourism geospatial organization; the stage of *regional analysis and evaluation of the system* of sports tourism functioning (as exemplified by Ukraine); the stage of *priority areas substantiation* aimed at the improvement of sports tourism system in the world and in Ukraine by means of working out of the strategy of sports tourism development based on marketing techniques. It

was determined that in the course of geospatial organization research of sports tourism different methods are used, namely, general scientific methods – systematic and structural analysis, statistical and economic, analytic-statistical, analytic-evaluative, the method of historical analysis, and special scientific approaches (systematic, cluster, geospatial, spatial-resource) and methods – cartographic, comparative geographic, field research expeditions, socio-geographical zoning and others.

Key words: sports tourism, geospatial organization of sports tourism, spatial-resource approach, sports recreation and tourism resources.

Постановка проблеми. На початку XXI століття туризм став визначним глобальним соціально-економічним явищем. Вся історія розвитку туризму як феноменального явища сучасності нерозривно пов'язана із розвитком його складової – спортивного туризму. За визначенням автора, *спортивний туризм* – це вид активної рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в незайманому або слабозміненому природному середовищі, і полягає у проходженні туристських спортивних маршрутів з подоланням різноманітних перешкод природного середовища (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер, боліт тощо) різними засобами пересування із використанням спеціальних технічних прийомів і спорядження [2, с. 24]. Видами спортивного туризму є пішохідний, лижний, гірський, водний, велосипедний, автомото-, спелео- та вітрильний туризм, а також ряд інших неklasифікованих видів активного туризму та активної рекреації.

Розвиток спортивного туризму передбачає дотримання принципів збалансованості, екологічності, які є домінантами сучасного туризму. При цьому, властивості території є невід'ємною складовою спортивного туризму, а пряма взаємодія туриста (діяльної особистості) з властивостями території (рельєф, погодні умови, наявність водних ресурсів, типи ландшафтів тощо) становить його сутність і обумовлює необхідність виявлення геопросторових особливостей спортивно-туристської діяльності. В цьому контексті актуальним виступає розробка методики суспільно-географічного дослідження геопросторової організації спортивного туризму.

Аналіз попередніх досліджень. Методика вивчення тих чи інших аспектів розвитку суспільно-географічних об'єктів є надзвичайно важливою. Фундаментальними у цьому відношенні є навчальний посібник О.Г. Топчієва «Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики», в якому розглянуто теоретико-методологічні та методичні питання суспільно-географічних досліджень [5], навчальний посібник М.Д. Пістуна «Основи теорії суспільної географії» [4] та дослідження К.В. Мезенцева «Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку» [3]. Основні положення цих досліджень були використані автором для суспільно-географічного дослідження спортивного туризму.

Мета – розробка методичних засад суспільно-географічного дослідження геопросторової організації спортивного туризму.

Виклад основного матеріалу. Процес суспільно-географічного дослідження спортивного туризму передбачає декілька послідовних етапів – від формування соціального замовлення на наукове дослідження цього виду діяльності до обґрунтування пріоритетних напрямків розвитку спортивного туризму в світі та в нашій країні. Алгоритм цього процесу відображає певну послідовність дій, що об'єднуються у п'ять етапів (рис. 1).

На *підготовчому етапі* визначається соціальне замовлення на розвиток системи спортивного туризму в світі. Адже спортивний туризм у геопросторовому вимірі виступає все більш вагомим сегментом світової туристської галузі, впевнено займаючи за показниками розвитку високе місце в загальній системі туризму. Фахівці пояснюють феномен спортивного туризму



Рис. 1. Етапи суспільно-географічного дослідження спортивного туризму

зміною моралі та смаків, що відбулися за два останніх десятиріччя. Він відображає характерну тенденцію сучасності, коли перевага віддається розвитку активного, динамічного відпочинку, у процесі якого відновлення працездатності поєднується з пізнавальною діяльністю. Саме тому, на думку автора дослідження, сучасні економічні і соціальні передумови, які склалися в світі, сформували *соціальне замовлення* на розвиток системи спортивного туризму в геопросторовому вимірі. Можна погодитися з думкою М.Д. Пістуна, що саме вагоме соціальне замовлення на використання результатів наукових досліджень виступає основним чинником розвитку теоретичного географічного знання. Серед інших чинників розвитку такого знання – наявність великого обсягу багатопланової емпіричної інформації, яка є експериментальним матеріалом для розробки досконалих теоретичних концепцій, поява фахівців, що розуміють важливість теоретико-методологічних проблем тощо [4, с. 8].

Відповідно до цього розробляється концепція дослідження – визначаються предмет, мета, завдання, методологічні підходи, система наукових методів дослідження, джерела інформації та терміни проведення дослідження.

Другий етап – концептуально-інформаційний. На цьому етапі розробляється суспільно-географічна модель спортивного туризму. Розробці такої моделі передують визначення інформаційної бази, збір та систематизація даних для накопичення теоретичних розробок з цього питання та аналізу праць попередніх дослідників. Вивчаються літературні, картографічні джерела, статистичні та нормативні документи. Опрацьовуються різноманітні підходи у рекреаційно-туристських дослідженнях, розглядаються різні класифікації рекреаційно-туристської діяльності, визначається структура такої діяльності, її соціальні функції. Визначається місце та роль спортивного туризму в загальній системі світового туризму з точки зору концепції сталого розвитку.

Відповідно до робочої гіпотези, поєднань методів у межах кожної складової суспільно-географічного дослідження спортивного туризму та специфіки рекреаційно-туристських територій створюється концептуальний опис геопросторової організації, що є основою для побудови логіко-географічної моделі. За твердженням К.В. Мезенцева, логіко-географічна модель – це географічна модель, яка у логічному плані чітко побудована та не має суперечливих суджень. Логіко-географічне моделювання передбачає визначення відповідності та супідрядності основних понять, індикаторів, зв'язків, залежностей. Логіко-географічне моделювання – це спрощене відображення реального об'єкту дослідження, тобто здійснюється виокремлення лише тих елементів і зв'язків, що важливі для цілей даного дослідження. При цьому обов'язковою є умова адекватності відповідної моделі реальному об'єкту [3, с. 117]. За визначенням О.Г. Топчієва, модель – це мислено представлена чи матеріально реалізована система, яка, відображаючи чи відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінити його так, що її вивчення дає нову інформацію. В географічних дослідженнях використовують різні моделі: фізичні (натуральні), моделі-образи (плани, карти), математичні (формули, рівняння), логічні схеми (компоненти, етапи, стадії), графіки (динаміки, розвитку), таблиці (розподіли, відповідності) [5, с. 99]. У суспільній географії найбільш поширені знакові моделі (карти) та формально-знакові (схеми, таблиці, графіки, формули тощо), які застосовувалися у нашому дослідженні.

В географії туризму ще з середини ХХ ст. з'явилася необхідність єдиної

методологічної основи, що дозволяло б об'єднувати різні наукові підходи в загальну концепцію. Тому актуальність методологічних досліджень впливає із недостатнього наукового обґрунтування туризму взагалі та спортивного туризму зокрема як соціально важливого напрямку рекреаційно-туристської діяльності, необхідності вибору концепції його дослідження, щоби забезпечити теоретико-методологічними дослідженнями просторову організацію і розвиток спортивного туризму у відповідності з вимогами сьогодення, прогнозування розвитку спортивного туризму.

На сьогоднішній день, туристсько-географічні дослідження проводяться за трьома основними науковими напрямками (методологічними підходами). Це – системний підхід, кластерний підхід та просторовий підхід.

Системний підхід до рекреаційно-географічних досліджень спортивного туризму дає можливість визначити елементи системи, їх функціональні зв'язки, територіально-ієрархічну організацію. Однак при цьому, системний підхід, виборовши історичне право вважатися класичним, традиційним підходом в географії туризму, не в змозі, в силу своєї схематичності, спрощеності, в повному обсязі охарактеризувати спортивний туризм, особливо його просторові аспекти.

Кластерний підхід до рекреаційно-географічних досліджень має ефективне застосування при вирішенні проблем розвитку туристської сфери в певному регіоні та в світі, в першу чергу, – її економічних засад. Цей підхід через дослідження теоретичних аспектів, структури туристського кластеру дає право стверджувати, що туристсько-спортивні кластери вже формуються у різних регіонах світу. Найближче до досліджень саме спортивного туризму, на думку автора, підійшов *кластерно-домінантний підхід* [1, с. 17]. Але туристсько-спортивні кластери здебільшого мають локальний, іноді регіональний характер, і не в повній мірі відображають геопросторову сутність спортивного туризму.

Просторовий підхід автору бачиться найбільш прийнятним в якості методологічного підходу для вивчення географії спортивного туризму, адже ресурсом у спортивному туризмі, в першу чергу, виступає сама територія, окремі її, в першу чергу, природні об'єкти. Цей підхід через формування поняття туристського простору, його територіально-компонентної та територіально-ієрархічної структури дає можливість вийти на поняття туристсько-спортивного простору. Однак, визнаючи найбільшу прийнятність просторового підходу до рекреаційно-географічних досліджень спортивного туризму, автор вважає доповнити його більш глибокими ресурсними дослідженнями.

Отже, на думку автора, жоден з розглянутих методологічних підходів не відображає в повній мірі геопросторову сутність спортивного туризму. Тому в дослідженні просторової організації спортивного туризму в якості основного методологічного підходу дослідження пропонується власний *просторово-ресурсний підхід*, який дозволяє сформулювати якісно інший вид ресурсів, відмінний від вже традиційних видів, – *спортивних рекреаційно-туристських ресурсів*, визначити ієрархію туристсько-спортивних утворень [2].

Третій етап дослідження можна визначити як аналітико-статистичний. Він присвячений аналізу геопросторової організації спортивного туризму. На цьому етапі застосовується найбільше наукових методів дослідження – системно-структурного аналізу, аналітико-статистичний, статистично-економічний, історичного аналізу, польових експедиційних досліджень, суспільно-географічного районування.

Завдяки *системно-структурному аналізу* визначаються елементи,

функціональні зв'язки та територіально-ієрархічна організація системи спортивного туризму в світі, досліджується функціонально-компонентна та організаційно-управлінська структура цієї системи.

Аналітико-статистичний метод дозволяє визначити соціально-екологічні показники та пріоритети розвитку спортивного туризму в світі. Це надзвичайно важливо в світлі концепції стійкого розвитку туризму, розуміючи під стійким туризмом будь-які форми освоєння територій, пов'язані з розвитком туризму, що забезпечують тривале збереження природних ресурсів та культурних особливостей і які є соціально та економічно прийнятними і справедливими.

Статистико-економічний метод дозволяє визначити економічні показники розвитку спортивного туризму в світі, особливо у порівнянні з більш традиційними видами світового туристського процесу, порівняти динаміку їх розвитку. Зараз спортивний туризм – це вагомий сектор світового туризму, що динамічно розвивається в силу своєї, в першу чергу, соціальної затребуваності, який набуває геопросторових масштабів. Тому існуючі світові туристські реалії потребують наукового обґрунтування проблем геопросторової організації спортивного туризму на основі узагальнення світових тенденцій та їх конкретно-наукового осмислення.

Метод історичного аналізу дозволяє проаналізувати ретроспективи розвитку спортивного туризму як важливого суспільного явища. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку системи спортивного туризму в світі та в колишньому СРСР доводить, що протягом свого розвитку туристсько-спортивна діяльність розглядалася як один з ефективних засобів виховання, оздоровлення, спортивного удосконалення. Це знайшло відображення як у практиці, так і в дослідженнях наукових проблем спортивного туризму того часу. До позитивних надбань слід віднести збережену і розвинену систему громадських туристсько-спортивних організацій (федерацій, союзів, клубів, асоціацій тощо), достатню нормативно-правову та методичну базу, висококваліфікований кадровий потенціал тощо. До недоліків, із позицій сьогодення, слід віднести не завжди раціональне використання ресурсного потенціалу галузі, недостатнє науково-методичне забезпечення тощо.

Значним за обсягом є збір первинної інформації під час польових досліджень. *Метод польових експедиційних досліджень* є надзвичайно важливим для проведення емпіричних досліджень в галузі спортивного туризму. Адже початкові предметні дослідження будь-якого наукового напрямку розпочинаються на найпростішому емпіричному рівні. На цьому рівні пізнання широко використовуються такі пізнавальні прийоми як порівняння, вимір, індукція, дедукція, аналіз, синтез. А вже подальше пізнання предметної галузі призводить до чергового періоду розвитку науки на більш високому методичному (теоретичному) рівні. При цьому автор спирається на свій достатньо високий досвід участі і керівництва туристськими спортивними походами з різних видів спортивного туризму – пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного. Таких категорійних походів – більше 70, з них близько 40 – це походи у якості керівника в різних регіонах світу. Географія туристських спортивних походів – Крим, Карпати (Україна), Західний та Центральний Кавказ, Валдай, Кольський півострів, Полярний та Приполярний Урал, Алтай, Східні Саяни, Прибайкалля, Хамар-Дабан, Камчатка (Росія), Копетдаг, Каракуми (Туркменістан), Памір (Таджикистан), Західний Тянь-Шань (Узбекистан, Казахстан), Татри (Польща, Словаччина), Австралійські Альпи (Австралія), Південні Альпи (Нова Зеландія)

та інші. У складі збірної команди України брав участь в туристсько-спортивній акції «Прапор України – на найвищих вершинах світу» – в експедиціях на г. Косцюшко (Австралія), г. Маунт-Кук (Нова Зеландія), г. Ельбрус (Росія).

Метод суспільно-географічного районування виступає важливим підсумком на етапі дослідження, який присвячений макрорегіональному аналізу геопросторової організації спортивного туризму. Під туристським районуванням світу розуміється процес поділу території, при якому виділені райони ідентифікуються за наявністю у них особливих туристських ознак. Розробка наукових принципів туристського районування і подальший їх розвиток для спортивного туризму дозволяє: виявляти нові рекреаційно-туристські ресурси й інші передумови для розвитку спортивного туризму в ще неосвоєних місцях; виділяти нові туристські райони різного порядку; правильно визначати туристсько-спортивну спеціалізацію районів, переносити досвід розвитку туризму із одних районів в інші з аналогічними умовами; диференційовано відноситися до багатоманітних за умовами туристських районів.

Наступним **четвертим етапом** дослідження є регіональний аналіз та оцінка функціонування системи спортивного туризму (на прикладі України). На цьому етапі застосовуються такі наукові методи дослідження як системно-структурний, аналітико-оціночний, порівняльно-географічний, картографічний, польових експедиційних досліджень, суспільно-географічного районування.

Метод системно-структурного аналізу системи спортивного туризму в Україні полягає у виділенні окремих структур цієї системи. В складі системи спортивного туризму можна виділити три основні структурних підрозділи: функціонально-компонентну, функціонально-територіальну та організаційно-управлінську структури. Функціонально-компонентна структура системи спортивного туризму – це склад, сукупність її функціональних компонентів об'єкта – різних видів, форм і напрямків, які розкривають його роль у процесах спеціалізації й комплексоутворення.

Функціонально-територіальна структура – це просторова структура, взаєморозташування та взаємозв'язки просторово виражених об'єктів, різних форм територіального зосередження туристсько-спортивної діяльності. Вона являє собою територіальну «проекцію» функціонально-компонентної структури, з якою знаходиться в діалектичній єдності.

Організаційно-управлінська структура являє собою сукупність організаційних форм та органів управління, які є ієрархічно узгоджені та забезпечують цілеспрямований та взаємоузгоджений розвиток усіх ланок системи спортивного туризму. Для вирішення складних та масштабних проблем функціонування системи спортивного туризму в Україні необхідна чітка організаційно-управлінська структура усіх рівнів цієї системи.

Важливим методом наукового дослідження системи спортивного туризму впродовж всіх етапів нашого дослідження виступає *картографічний метод*. Сутність цього методу дослідження полягає у включенні в процес дослідження системи спортивного туризму проміжної ланки – географічної карти як моделі досліджуваних явищ. При цьому на початковому етапі дослідження карти використовувалися для отримання інформації, тобто як засіб наукових досліджень – при аналізі ресурсно-туристського потенціалу певної території для цілей спортивного туризму, в польових експедиційних дослідженнях, при розробці маршрутів туристсько-спортивних походів тощо. На завершальному етапі карти

вже виступають як результат наукових досліджень – карта туристсько-спортивного районування світу, території України тощо.

Для оцінки ресурсного потенціалу спортивного туризму в Україні, класифікації та бальної оцінки категорій складності маршрутів та категорій трудності окремих локальних та протяжних перешкод, розробки еталонних туристських маршрутів широко використовувалися крім картографічного методу *аналітико-оціночний метод, порівняльно-географічний метод та метод польових експедиційних досліджень*. І знову ж таки важливим підсумком дослідження системи спортивного туризму в Україні є проведення туристсько-спортивного районування території країни відповідно до запропонованих таксономічних рівнів. Взагалі *метод суспільно-географічного районування* виступаючи могутнім методом наукового аналізу і синтезу складних явищ і систем, дозволяє глибше зрозуміти особливості розміщення досліджуваного явища – спортивного туризму – та його територіальної організації в Україні в цілому.

Завершальним етапом є обґрунтування пріоритетних напрямків вдосконалення системи спортивного туризму в світі та в Україні. На цьому етапі розробляється *стратегія розвитку спортивного туризму на основі маркетингових методик*. Застосування маркетингових методик виступає науково-інформаційною основою для розробки основних складових державної політики в галузі туризму. Експертне узагальнення результатів оцінки передумов, аналізу індикаторів розвитку спортивного туризму, оптимальної територіальної спеціалізації регіонів, тенденцій регіонального розвитку спортивного туризму дозволяє визначати та обґрунтовувати відповідні заходи політики держави щодо його розвитку. Завдяки цим методикам визначено перспективні стратегії просторової організації спортивного туризму в Україні. Результатом цього етапу досліджень стала розробка перспективної програми розвитку спортивного туризму, а також обґрунтування пріоритетних напрямків вдосконалення структури і територіальної організації спортивного туризму в світі і в нашій країні.

Висновки. Розроблена схема методики суспільно-географічного дослідження спортивного туризму як складного соціально-економічного геопросторового явища, яка включає п'ять послідовних етапів, дає інструментарій наукового дослідження, визначає основні методологічні підходи і методи такого дослідження. У дослідженні геопросторової організації спортивного туризму використовуються як загальнонаукові – системно-структурний аналіз, статистико-економічний, аналітико-статистичний, аналітико-оціночний, історичного аналізу, так і спеціальні наукові підходи (системний, кластерний, геопросторовий, просторово-ресурсний) та методи – картографічний, порівняльно-географічний, польових експедиційних досліджень, суспільно-географічного районування та інші. При цьому наскрізне значення мають системний та геопросторовий підхід, головні ідеї структурно-функціонального, мотиваційного, інформаційного й картографічного підходів.

Література

1. Зырянов А.И. Туристские кластеры и доминанты (на примере Пермского края) / А.И. Зырянов, С.Э. Мышлянцева // Изв. РАН. Сер. геогр. – 2012. – № 2. – С. 15-22.
2. Колотуха О.В. Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія / О.В. Колотуха. – Кіровоград: ФО-П Александрова М.В., 2015. – 448 с.
3. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку : Монографія. / К.В. Мезенцев. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – 253 с.
4. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навчальний посібник / М.Д. Пістун. – К.:

- Вища школа, 1996. – 231 с.
5. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
1. Ziryayov A.Y. Turystskye klasteri y domynanty (na prymere Permskoho kraya) / A.Y. Ziryayov, S.E. Myshlyavtseva // Yzv. RAN. Ser. heohr. – 2012. – №2. – S. 15-22.
2. Kolotukha O.V. Heoproshtorova orhanizatsiya sportyvnoho turyzmu: Monohrafiya / O.V. Kolotukha. – Kirovohrad: FO-P Aleksandrova M.V., 2015. – 448 s.
3. Mezentssev K.V. Suspil'no-heohrafichne prohnozuvannya rehional'noho rozvytku : Monohrafiya. / K.V. Mezentssev. – K.: VPTs «Kyivskyy universytet», 2005. – 253 s.
4. Pistun M.D. Osnovy teorii suspil'noyi heohrafiyi: Navchal'nyy posibnyk / M.D. Pistun. – K.: Vyshcha shkola, 1996. – 231 s.
5. Topchiyev O.H. Suspil'no-heohrafichni doslidzhennya: metodolohiya, metody, metodyky / O.H. Topchiyev. – Odesa: Astroprynt, 2005. – 632 s.

Подано до редакції 18.05.2015

Рецензент – кандидат педагогічних наук Н.В. Бірюкова